

KAD IZLĪGUMĀ IESAISTĪTI NEPIĻNGADĪGIE

Abstract

Nowadays restorative justice ideas plays greater role in legal proceedings. It is very important, when in criminal relationships area, we get juvenile as offenders or victims. We need find solution how to protect the interests of juvenile victims in settlement if the offender is an adult.

Key words: *juvenile offender, juvenile victims, restorative justice, crime, settlement.*

Bieži vien krimināltiesiskajās attiecībās tiek iesaistītas ne tikai pilngadīgas, bet arī nepilngadīgas personas un tādēļ ir nepieciešams domāt par bērnu tiesību un interešu aizsardzību. Bērni un pusaudži ir riska grupā, un viņiem ir paaugstinātas iespējas kļūt gan par cietušajiem, gan par likumpārkāpējiem. Ir apsveicama valsts un sabiedrības šodienas tendence un vēlme pēc iespējas izvairīties no bērna kriminalizēšanas un sodīšanas, tā vietā izvēloties citus līdzekļus.

Ir starptautiskie tiesību akti, kas paredz atjaunojošās tiesvedības būtībai atbilstošas normas. Piemēram, Rekomendācija (87) 18 „Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu” iesaka dalībvalstu valdībām veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai pārskatītu savus likumus attiecībā uz ārpus tiesas izlīgumiem, lai ļautu krimināllietās kompetentajai iestādei un citām iestādēm, kas iesaistās lietā šajā stadijā, veicināt ārpus tiesas izlīguma iespēju. Savukārt Eiropas Padomes Rekomendācija 19 (99) „Par starpniecību krimināllietās” nosaka pamatprincipus, kuri ņemami vērā, iestrādājot savas valsts likumdošanā izlīgumu ar starpnieka palīdzību.

Latvijas likumdošanā krimināltiesisko attiecību noregulēšanai tiek īstenots izlīgums. Tā ir iespēja pusēm, pašām vienoties par taisnīgu noregulējumu. Valsts probācijas dienesta likuma pirmā panta 2.punkts nosaka, ka izlīgums ar starpnieka palīdzību ir pārrunu process, kurā piedalās cietušais un probācijas klients un kurā izmanto starpnieka palīdzību, lai novērstu noziedzīga nodarījuma sekas un panāktu cietušā un probācijas klienta izlīgumu. Izlīguma ierosinātājs var būt ne tikai procesa virzītājs, bet arī cietušais vai persona, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, vai viņu likumiskais pārstāvis, ja kāda no iesaistītajām pusēm ir nepilngadīgais. Attiecībā uz nepilngadīgajiem to paredz arī starptautiskie normatīvie akti. Var minēt Apvienoto Nāciju Organizācijas Vadlīnijas nepilngadīgo noziedzības novēršanai (Rijadas Vadlīnijas) nosaka, ka jāatzīst nepieciešamība pēc progresīvas noziedzības novēršanas politikas, pasākumu sistemātiskas izpētes un izstrādāšanas. Tai vajadzētu izvairīties no bērna kriminalizēšanas un sodīšanas par uzvedību (rīcību), kas nopietni nekaitē

citiem, bet sodīšana varētu nopietni kaitēt bērna attīstībai. Apvienoto Nāciju Organizācijas Pusaudžu tieslietu administrēšanas Minimālā Standarta noteikumu (Pekinas noteikumi) 18.1. punkts nosaka to, ka kompetentai iestādei ir jāpadara pieejami dažādi lietas atrisināšanas līdzekļi, kas atļauj elastīgu pieeju, lai cik vien iespējams izvairītos no ievietošanas labošanas iestādē (brīvības atņemšanas iestādē).

Dr. Ineke Pruina atzīmē, ka „Minimālās iejaukšanās (*minimal intervention*) princips, kas akcentē nepieciešamību maksimāli atturēties no bērnu kriminālās sodīšanas un pēc iespējas plašāk piemērot alternatīvos līdzekļus, tiek plaši atzīts Austrijā, Vācijā, Īrijā, Rumānijā, Zviedrijā, Spānijā u.c. valstīs.” (Judins A. Juvenālās justīcijas sistēmas Eiropā)

Minētie starptautiskie tiesību akti attiecas uz nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem, bet nepilngadīgie bieži kļūst arī par cietušajiem un ir svarīgi šai gadījumā nodrošināt viņu tiesību un interešu aizsardzību. Attiecībā uz cietušo interešu nodrošināšanu Rekomendācijas Nr. (85)11 „Par cietušā stāvokli krimināltiesību un kriminālprocesu ietvaros” preambulā ir norādīts, ka kriminālās justīcijas sistēmas mērķi tradicionāli tikuši aplūkoti, galveno uzmanību veltot attiecībā starp valsti un noziedznieku, līdz ar ko šīs sistēmas darbībai dažreiz ir bijusi tendence palielināt un nevis samazināt cietušā problēmas, bet cietušā vajadzību apmierināšanai un interešu aizstāvībai ir jābūt vienai no kriminālās justīcijas pamatfunkcijām.

ANO Konvencija par bērna tiesībām uzsvēr bērna interešu prioritātes principu. Tas nozīmē nepieļaut tādu lēmumu pieņemšanu, kas neatbilst un ir pretrunā minētajam principam. Tātad, skatot jebkuru jautājumu, kas skar bērna intereses, jautājums vispirms vērtējams no bērna tiesību un interešu skatpunkta. ANO Konvencijas par bērna tiesībām 1. pants nosaka, ka par bērnu tiek uzskatīta ikviena cilvēkbūtne līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai, ja saskaņā ar likumu, kas piemērojams attiecīgajam bērnam, viņš nekļūst pilngadīgs agrāk. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 3.panta pirmā daļa sniedz līdzīgu formulējumu - bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas.

Jāatzīmē, ka Izlīguma procedūrā var būt iesaistītas nepilngadīgas personas, t.i., 14 gadu vecumu sasniegušas, un bērni jaunāki par 14 gadiem. Par vecumu, no kura būtu iespējams bērniem iesaistīties izlīgumā, ir dažādi viedokļi un nekur arī nav norādīts šāds vecums.

Jautājums par nepilngadīgā cietušā interešu aizsardzību izlīguma gadījumā ir īpaši aktuāls, uzsvēr V. Liholaja (Liholaja, V. Izlīgums un taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums 2009.), jo Kriminālprocesa likuma 104. panta ceturtajā daļā noteikts, ka visas cietušā tiesības pilnībā pieder viņa pārstāvim un cietušais patstāvīgi tās īstenot nevar, izņemot nepilngadīgā tiesības sniegt liecību un izteikt savu viedokli. Kriminālprocesa likuma 107.

panta otrā daļa paredz, ka piecpadsmit gadu vecumu sasnieguša nepilngadīgā cietušā pārstāvis izmanto tiesības kopā ar savu pārstāvamo.

Valsts probācijas dienesta darbinieki uzskata, ka, ja abas puses – cietušais un noziedzīgu nodarījumu izdarījusī persona - ir nepilngadīgas, tikšanās ar cietušo ir efektīvs uzvedības korekcijas līdzeklis, kas var novērst atkārtotu noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Dalība izlīguma procesā liek jauniešiem izvērtēt savas uzvedības sekas un uzņemties atbildību par nodarīto. Mērķis ir sniegt izlīguma procesā iesaistītajām pusēm iespēju pārrunāt ar noziedzīgo nodarījumu radītās sekas, lai mazinātu to ietekmi uz viņu dzīvi nākotnē.

Ir vērojamas labas tendences izlīguma piemērošanā nepilngadīgajiem, piemēram, 2010. gada 22. aprīlī tika pieņemti un 2010. gada 26. maijā stājās spēkā grozījumi likumā „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”, kas nosaka, ka gadījumos, kad tiesnesis lemj jautājumu par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanu bērnam un saskata iespēju uz izlīguma pamata izbeigt lietu, ir iespējams izlīgums. Likuma „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem” 6. panta trešā daļa nosaka, ka, ja bērns, kas izdarījis nodarījumu vai pārkāpumu, ir noslēdzis izlīgumu un izpildījis tajā ietvertos nosacījumus, audzinoša rakstura piespiedu līdzekli viņam var nepiemērot.

Izlīgums var paredzēt kādu darbību izdarīšanu cietušā labā (materiālo zaudējumu atlīdzināšanu, kāda pakalpojuma izdarīšanu utt.), bet var arī to neparedzēt (Strada, K. Par vienošanos kriminālprocesuālajā likumdošanā. 2001.).

Protams, runājot par izlīguma nosacījumu izpildi kopumā, šobrīd ir vērojama izpildes kontroles mehānisma trūkums. Tiek noslēgts izlīgums, kurā iekļauti nosacījumi un viss. Par to vai nosacījumi tiek izpildīti, kontroles nav. Ja izlīguma nosacījumi netiek izpildīti, cietušajam ir tiesības celt civilprasību tiesā Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Autore uzskata, ka būtu nepieciešams ieviest kontroli pār izlīguma nosacījumu izpildi, kas aizsargātu cietušo personu tiesības, sevišķi, ja runājam par nepilngadīgajiem. Šāda kontrole radītu arī drošību no cietušo puses, kas būtu vēlams, lai sabiedrība uzticētos šim konflikta risināšanas veidam. Piemēram, paredzēt to, ka kriminālprocesu var atjaunot, ja netiek izpildīti izlīguma nosacījumi.

Pēc būtības, grozījumos likumā „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem” pirmo reizi parādās tas, ka paredzēta izlīguma nosacījumu izpilde, kas ir pamats tam, ka var nepiemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekli. Autore uzskata, ka nosacījums - ir noslēdzis izlīgumu un *izpildījis* tajā ietvertos nosacījumus - ir būtisks un nozīmīgs.

Kriminālprocesa likuma 381.panta pirmā daļa paredz, ka izlīguma gadījumā cietušā un noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas samierināšanos var

veicināt Valsts probācijas dienesta apmācīts starpnieks. Jāsaka, ka, lai arī Kriminālprocesa likuma 381. panta otrā daļa neuzliek par pienākumu procesa virzītājam obligāti sazināties ar valsts probācijas dienesta darbiniekiem par izlīguma veikšanu, bet paredz to, ka konstatējot, ka kriminālprocesā ir iespējams izlīgums un ir lietderīgi iesaistīt starpnieku, par to var informēt Valsts probācijas dienestu. Konstatējot, ka kriminālprocesā ir iespējams izlīgums, slēgt izlīgumu var ne tikai iesaistot Valsts probācijas dienesta darbiniekus, bet šo izlīgumu var veikt pats procesa virzītājs vai puses savstarpēji, iesniedzot procesa virzītājam notariāli apstiprinātu izlīgumu. Procesā virzītāji arī norāda, ka viņi paši var veikt izlīgumu un tas esot izdevīgāk, jo aizņem īsāku laika periodu, visas iesaistītās puses ir uz vietas, un nav jāiesaista citas personas. Izlīgts var arī bez starpnieka palīdzības un tas nemainīs izlīguma tiesiskās sekas, tomēr autoresprāt drošāk, sevišķi ja runa ir par nepilngadīgajiem, izlīguma procedūru veikt starpnieka klātbūtnē. Tam var būt vairāki pamatojumi, pirmkārt, drošības moments – tiks izslēgta varbūtība, ka izlīgums noslēgts, ietekmējot un piespiežot otru pusi (īpaši nepilngadīgie ir vieglāk ietekmējami). Otrkārt, izlīguma process kļūst vairāk publisks un treškārt arī kvalitatīvāks. Starpnieks šeit ir arī kā zināms garants bērna tiesību un interešu ievērošanai. Redzot, ka izlīgums kādai no iesaistītajām pusēm nav atbilstošs taisnīguma idejām, starpnieks var neparakstīt šādu dokumentu.

Galvenie nosacījumi izlīgumā ir pušu labprātīga piedalīšanās, starpnieka neitralitāte un konfidencialitāte. Svarīgi, lai neviena puse nejostos jebkādā veidā no starpnieka puses tiesāta, iespaidota, un lai būtu vienlīdzīga attieksme pret pusēm.

Šie nosacījumi runā par labu Valsts probācijas dienesta veiktajam izlīgumam ar starpnieka palīdzību, jo nenoliedzami, ja izlīguma veicējs ir procesa virzītājs, runāt par brīvprātību, neitralitāti un konfidencialitāti var visai ierobežotā apjomā. Autore uzskata, ka procesa virzītājs varētu būt izlīguma iniciētājs, kā tas arī noteikts Kriminālprocesa likumā, bet kā pats izlīguma veicējs tomēr nebūtu iesakāms, tieši par pamatu ņemot neitralitātes principu. Procesā virzītājs organizē kriminālprocesa norisi un lietvedību tajā, pieņem lēmumus par kriminālprocesa virzību, līdz ar to viņš nav pilnīgi neitrāls. Kas vēl svarīgāk vai par neitrālu viņu uzskatīs puses. To pašu var attiecināt uz konfidencialitāti – šeit varētu būt šaubas, vai puses (īpaši noziedzīgu nodarījumu izdarījusī persona) būs šajā sarunu procesā atklātas.

Par pamatu izlīguma organizēšanai un īstenošanai Valsts probācijas dienestā ir saņemts procesa virzītāja rakstisks pieprasījums vai konfliktā iesaistītās personas rakstisks iesniegums. Pēc pieteikuma saņemšanas Valsts probācijas dienests nosūta pieprasījumu procesa virzītājam informācijas apstiprināšanai, kā arī trūkstošās informācijas iegūšanai. Ja iesaistītā puse ir nepilngadīga, starpniekam ir pienākums saņemt likumiskā pārstāvja rakstisku

piekrišanu izlīguma organizēšanai un vadīšanai. Starpnieki var būt kā probācijas dienesta darbinieki, tā īpaši apmācīti brīvprātīgie.

Var runāt par vairākiem izlīguma uzdevumiem – pirmkārt, procesa realizācija, kurā cietušais un noziedzīgu nodarījumu izdarījusī persona, meklējot konflikta risinājumu, mēģina novērst ar noziedzīgo nodarījumu nodarīto morālo, materiālo vai cita veida kaitējumu. Otrkārt, radīta iespēja pusēm tikties, lai apspriestu noziedzīgo nodarījumu, izteiktu savas versijas un izjūtas par notikušo, saņemtu atbildes uz sevi interesējošiem jautājumiem. MK noteikumi Nr.825 "Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību" paredz, ka iesaistītajām pusēm ir pienākums piedalīties izlīguma sēdē personīgi, izņemot 39.punktā minētos gadījumus, ja cietušās nepilngadīgās personas likumiskais pārstāvis, starpnieks vai bāriņtiesa uzskata, ka cietušā nepilngadīgās personas piedalīšanās izlīgumā noziedzīga nodarījuma veida vai nepilngadīgās personas vecuma dēļ var kaitēt nepilngadīgās personas psiholoģiskajai attīstībai, izlīgumā piedalās tikai nepilngadīgās personas likumiskais pārstāvis.

Treškārt, abām pusēm pieņemamu risinājumu izstrādāšana. Pušu risinājumu izstrādāšanā, gadījumos, kad iesaistīti nepilngadīgie, ir vēršama papildus uzmanība, jo bieži vien nepilngadīgo likumiskais pārstāvis (vecāki) pārtver iniciatīvu. Tas ir daļēji saprotams, jo, piemēram, ja runa ir par materiālo kompensāciju, tad lielākoties tas gulstas uz vecāku pleciem. Nepilngadīgie bieži pat gaida risinājumu no vecākiem. Sarunas mēdz būt grūtāk vedamas, jo pusaudži vecāku klātbūtnē ir nerunīgi un noslēgti. Savukārt likumiskie pārstāvji mēdz iekarst un starpniekam jāatgādina par noteikumiem – runāt pa vienam un nepārtraukt. Pats galvenais ļaut izteikt savu viedokli nepilngadīgajam gan par notikušo, gan viņa redzējumu par iespējām novērst kaitējumu, vai ja nepilngadīgais ir cietušais - par to, kā vērst par labu viņam nodarīto.

Vadot izlīguma procesu, starpniekam ir jāņem vērā gan bērna vecums, uztveres īpatnības, domāšana, tātad, ir jārunā bērnam saprotamā valodā.

Apkopojot visu iepriekš minēto, var teikt, ka izlīguma procesa organizēšanai, vadīšanai un noslēgšanai ir jāpievērš daudz niansētāka uzmanība, lai netiktu pārkāptas bērna intereses un izlīgums būtu bērna interesēs.

Lai arī ne vienmēr izlīgums garantē taisnīguma atjaunošanu, uz ko norāda gan skeptiski noskaņoti sabiedrības pārstāvji, gan arī procesa virzītāji, autore uzskata, ka vismaz ir radīta iespēja taisnīguma atjaunošanai un, ja izlīgums kaut nedaudz var sekmēt Kriminālprocesa likuma 1. pantā noteiktā mērķa - krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē – sasniegšanu, tas ir tā vērts.

Bibliogrāfija

1. Judins, A. Juvenālās justīcijas sistēmas Eiropā. *Jurista vārds* Nr.32 (627) 2010. gada 10. augusts.
2. Liholaja, V. Izlīgums un taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums. *Jurista vārds* Nr.27 (570) 2009. gada 7. jūlijs.
3. Strada, K. Par vienošanos kriminālprocesuālajā likumdošanā. *Jurista Vārds* Nr.11 (204) 2001. gada 10. aprīlis.
4. Strada -Rozenberga, K. Cietušais un tā tiesības kriminālprocesā. *Jurista Vārds* Nr.42 (547) 2008. gada 4. novembris.
5. Valsts probācijas dienesta 2008. gada publiskais pārskats. [skatīts: 25.02.2011.] Pieejams:
http://www.probacija.lv/upload/gada_parskati/2008_vpd_publiskais_parskats.pdf
6. Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States Concerning mediation in penal matters Pieejams:
[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(99\)19&Language=lanEnglish](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(99)19&Language=lanEnglish)
7. Recommendation No. R (87) 18 About simplification of criminal justice of the countries-participants Pieejams:
[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(87\)18&Language=lanEnglish](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(87)18&Language=lanEnglish)
8. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines) Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/112 of 14 December 1990 Pieejams:
<http://www2.ohchr.org/english/law/juvenile.htm>
9. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules) (29 November 1985)
10. Kriminālprocesa likums. Spēkā no 01.10.2005. Ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 21.10.2010.. *No*: Latvijas Vēstnesis, Nr. 74 (3232), 11.05.2005.
11. Valsts probācijas dienesta likums. Spēkā ar 01.01.2004. Ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 28.10.2010. *No*: Latvijas Vēstnesis, Nr. 183 (2948), 30.12.2003.
12. Ministru kabineta noteikumi 20.11.2007. Nr.782 Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests sertificē brīvprātīgos probācijas darbiniekus, kuri ir starpnieki izlīgumā. Spēkā no 01.01.2008. *No*: Latvijas Vēstnesis Nr. 188 (3764), 22.11.2007.
13. Ministru kabineta noteikumi 04.12.2007. Nr.825 Kartība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību. Spēkā no 01.01.2008. *No*: Latvijas Vēstnesis, Nr. 197 (3773), 07.12.2007